

5 Fjellområdene i Sør-Norge

Slik den Sørnorske fjellheimen avgrenses her dekker den 27,6 % av Norges landareal. Regionen varierer fra subalpine fjellskogsområder til vidstrakte snaufjell og vidder. Her finnes også Europas største høyfjellsplatå og store isbreer, samt utallige vekslinger fra lave forfjell til høyfjellstinder.

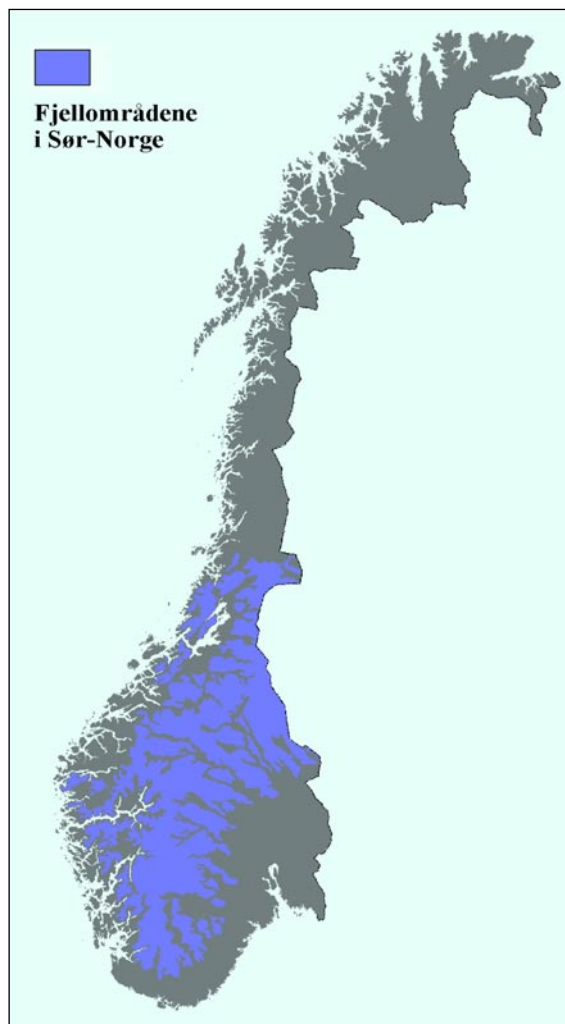
Næringsfattig fjell preger særlig de sørlige og vestre områdene. Her er et høyfjellsplatå i 8-1200 m høyde med store vidder framtrædende. Helt i sør veksler landskapet fra knudret og sterkt kupert, til mer jevnt bølgende i sentrale deler. Vestområdene er sterkt gjennomskåret av dalganger og har mer markante landformer med dramatisk botner og tinder og store platåbreer. Langs fjellkjedens akse ligger innskjøvne bergartsdekker. Disse vises som isolerte platåer med karakteristiske oppreiste brattkanter over vidde-landskapet (bl.a. Hallingskarvet). I øst har forfjellsområdene en mer typisk viddekarakter, oppstykket av spredte og godt avrunda restfjell. Store deler av østområdene preges av fjellskog. Norges høyeste fjell ligger i regionens sentrale og nordre deler. Her preges landskapet av alpine fjellformer og små botnbreer. Forfjellsområdene til disse høyfjellmassivene er for det meste skogsatt. Jorddekket varierer fra gjennomgående lite løsmasser i sør og vest, til mer mektige bunnmorener i øst og nord. Selve høyfjellsområdene har alpine avsetninger med blokkmark og skredjord. Ut fra klima deles fjellheimen i fire vegetasjonssoner. Den subalpine vegetasjonen preges av glisne bar- og bjørkeskoger.

Furuskog er vanlig i øst, mens fjellbjørkeskogen ellers er vanlig. Den *lavalpine* og den *mellomalpine* vegetasjonen kjennetegnes av treløs vegetasjon. Denne er ofte lavdekt i tørre strøk, mens mer nedbørrike områder har sammenhengende dekker av ulike bærlyng- og risheier. På næringsrik grunn finnes ofte områder med frodige lågurt- og høgstaudeenger. Her er også store myrareal. Høyfjellets *høgalpine* vegetasjon vokser kun spredt inn blant bart fjell og blokkmark. Vegetasjonen er unnselig og består av noen få karplanter, moser og lav.

De sørnorske fjellområdene er rik på vann- og vassdrag, og her er tusener av store og små innsjøer, bekker og elver. Spesielt har vidda i sør og vest mange vann. Regionens høye beliggenhet har gjort vassdraga her verdifulle for kraftutbygging. Mange elver er derfor tørrlagt, eller har fått redusert sin vannføring.

Jordbruksforhold

Fjellområdene har gjennom årtusener vært gjenstand for ulik utnyttelse. Mest utbredt, og av størst betydning for fjellets kulturlandskap var utvilsomt seterdrifta. Dette er en driftsform med sesongvis flytting av husdyr fra selve gården og opp til ulike beiteområder i fjellet. Selv om Norge har et mangfold av ulike typer seterbruk, kan den kulturelle påvirkningen forenklet skisseres slik: Menneskene hogger ned deler av skogen for å forbedre beitet, få materiale til seterhus og gjerder, og for å skaffe brensel til foredling av husdyrprodukter. Husdyra på sin side sørger for å holde vegetasjonen nede gjennom sin beiteaktivitet. Gjennom århundrer ga seterbruket dermed fjellskogsområdene et karakteristisk lysåpent og snaut preg. Når en slik kulturpåvirkning opphører vender den naturlige skogen tilbake, men pga. klimatiske forhold i fjellområdene skjer dette seinere enn i lavlandet.

Figur 5. Utbredelse av jordbruksregion 5.

I Norge har seterdrifta gjennomgått en omfattende forandring de siste 150 åra. Fra å ha ca. 50 000 setre i drift i 1850, var det fortsatt 20 000 igjen i 1950. Siden har det imidlertid skjedd en storstilt nedlegging, og i dag har Norge kun 2 820 setre igjen i drift. De aller fleste av disse ligger i *Fjellområdene i Sør-Norge*. For selve fjellnaturen har den omfattende nedleggingen først og fremst betydning for landskapet rundt de nedlagte setrene. Der aktiv setring en gang senket skoggrensa med opptil 3-400 meter, er fjellskogen igjen på full fart tilbake. Dette innebærer at et tidligere lysåpent kulturlandskap mange steder er i ferd med å dekkas av skog. Men, fordi fjellet på mange måter er et sårbart økosystem bruker naturen lang tid på å skjule sporene etter tidligere bruk. Derfor kan mange gamle seterlandskap fortsatt oppleves, til tross for at drifta ble nedlagt for flere tiår siden.

Hardest rammet av gjengroingen er fjellområdene lengst i sør hvor man tidligere hadde et utbredt *slåtteseterbruk*. Her var hovedformålet med setringen å sanke vinterfôr i utmarka, noe som gjorde at husdyra hyppig ble flyttet rundt til flere setre i fjellheimen ettersom gras på utslåttene ble slått. Fordi både folk og husdyr ikke oppholdt seg særlig lenge på hver seter, ble heller ikke landskapet rundt like preget av hogst og beite som i seterområder med fast opphold gjennom hele sommeren. Slåtteseterbruket var forholdsvis vanlig fram til ca. 1970, men har i dag nærmest opphørt helt.

Også i områder med aktiv fullseter- eller melkeseterdrift er fjellskogen i frammarsj. Dette fordi det moderne seterbruket ikke har greid å opprettholde de driftsmåtene som engang skapte fjellsets lysåpne beitelandskap. En av årsakene er bl.a. at storfeet i dag primært beiter på setervollenes innhegnede kulturer, og at sauen går fritt i utmarka uten å ha setra som et daglig utgangspunkt for sin beiteaktivitet. Mest betydningsfullt er imidlertid at fjellskogen ikke lenger utnyttes som varmekilde for framstilling av meieriprodukter eller til enkelte typer driftsbygninger og gjerder.

De fleste av Norges gjenværende 2 820 setre drives av gårder som ligger i jordbruksregioner nær fjellregionen. Dette gjelder særlig høytliggende gårder i region 4 *Sør-Norges dal- og fjellbygder*. At nettopp denne regionens gårder har hatt en mindre nedgang i seterbruket enn andre er ikke tilfeldig, fordi både jord- og februket i særlig de østnorske fjellbygdene har hatt andre forutsetninger enn ellers i landet. Ut fra naturmessige forhold var en omlegging til kornproduksjon utenkelig, og det måtte fortsatt satses på februk og grasproduksjon.

Siden disse fjellbygdene også ligger inn mot landets gjeveste fjellbeiter har det vært naturlig å opprettholde seterbruket i disse områdene. En annen faktor er at topografien øst for den kaledonske fjellkjeden har vært egnet for en utstrakt bygging av seterveier. Dette gjorde setrene lett tilgjengelig, men dermed også utsatt for rasjonelle omlegginger til moderne driftsformer. De siste tiåras nydyrking av kulturbeiter og grasareal i det sørøstnorske lavfjellet viser dette.

I senere tid har det vært en betydelig nydyrking i fjellet, og enkelte steder sees dette som frodige grønne lysninger omgitt av karrig og grått fjell (fra Bjerkreim kommune, Rogaland). Fra gammelt av har regionen også hatt en rekke avsidesliggende gårdsbruk, men de fleste av disse er i dag fraflytta (fra Bygland kommune, Aust-Agder).

Ved siden av et seterbruk tilhørende gårder i andre jordbruksregioner, har fjellområdene i Sør-Norge også 1157 aktive gårdsbruk. Dette er enten spredte høytliggende gårder eller fjellbygder i små lavereliggende fjelldaler. Gjennomsnittlig driftsstørrelse er på ca. 150 dekar dyrka mark, noe som i landssammenheng er høyt. Det høye arealtallet skyldes først og fremst nydyrking av fjellmyrer og setervoller i moderne tid.

I 1997 viste statistikk at 10 % (18 000 dekar) av tidligere registrert jordareal var ute av drift, noe som viser at regionens jordbruksaktivitet og bosettingsmønster langt på vei synes opprettholdt. Det samlede arealet av gårdenes hevdholdte jord dekker kun 0,2 % av regionens totalareal, men tatt i betraktning av regionens høye beliggenhet, klima og barske natur er jordbrukets påvirkning i fjellområdene likevel stor når man også inkluderer de mange setervollene og påvirkningen som langt over en million sau på utmarksbeite har på fjellvegetasjonen.

Regionen er i dag den i særklasse største seterregionen, og her ligger fortsatt mange aktive seterbruk (fra Lom kommune, Oppland). Utstrakt utnyttelse av rike grasressurser skaper også mange beitepåvirkede kulturlandskap (Folldal kommune, Hedmark).